

РУДОЛЬФ ФІШЕР, КОСМОПОЛІТ

Аромат сливовиці та червоного вина змішався з пилом старих книжок і мап. Це було о десятій ранку 17 лютого 1998 року. Я був у квартирі на одноманітних східних околицях Будапешта. Мій хазяїн Рудольф Фішер запропонував випити. «Слиовиця кошерна – поглянь, етикетка написана івритом! А молоде вино – з винниці Вілланя в південній Угорщині. Вони спочиватимуть у наших шлунках і розв'яжуть нам язики».

Селянські килими, фольклорна вишивка та інші балканські дива заповнюють невеличку вітальню Фішера, яка також виконує роль бібліотеки: томи початку ХХ століття кількома мовами про балканський націоналізм, Перську й Османську імперії, візантійську спадщину Греції та інші теми, пов'язані з ідушиною Європи. Фішер – із густим білявим волоссям, вусами й задумливим виразом – одягнений у замшені брюки й пастуший вовняний жилет-безрукавку. Його дженджикуватий вигляд на тлі мап і брязкалець нагадав мені дослідника, мовознавця й таємного агента Вікторіанської епохи – ссра Річарда Френсіса Бертона в старості в його бібліотеці в Трієсті². Саме до Фішера я прийшов по пораду перед початком

---

2 Знання Фішера про Балкани й справді можна порівняти з обізнаністю Бертона в Індії, Аравії та Африці. У вступі до своєї класичної подорожньої праці про Балкани «Між деревом і водою: від Середнього Дунаю

моєї подорожі через Близький Схід – від Балканів до Центральної Азії, яку люди Єлизаветинської епохи називали Тартарією.

– Я народився 1923 року, – сказав Фішер, – у трансильванському Кронштадті, переважно німецькому місті, яке нині належить Румунії і має назву Брашов. Мій батько був угорським євреєм із суворой ортодоксальної родини. Мама була саксонською німкенню і лютеранкою. Нацисти удостоїли її статусу *Volksdeutsche* – терміном, навантаженим расовими сенсами й закріпленням за етнічними німцями Східної Європи та південної Росії. Припускаю, мої батьки любили одне одного – інакше б вони не одружилися. До Гітлера відносини між етнічними групами були так сповнені іронії та різних тонкощів, що важко собі уявити. Моя мама втекла з комуністичної Румунії, вдавши єврейку, і поїхала до Ізраїлю. Моя дружина – також саксонська лютеранка з-під Кронштадта. Певна річ, – додав він, усміхаючись, – для нацистів я був євреєм достатньою мірою, але недостатньою для сучасних ізраїльських рабинів. – Фішер простягнув мені свою візитку. На ній не було телефонного номера або адреси, лише два слова:

RUDOLF FISCHER

χαλαμαρας

Він пояснив, що це грецьке слово означає «записувача любовних листів у XIX столітті» до жінок від імені їхніх чоловіків, які служили в турецькій армії й самі були неписьменними.

Ми обмінялися тостами, і Фішер розгорнув свій набір мап австрійського генштабу від XIX століття й дещо ранішу німецьку карту. «Цими мапами ти мусиш скористатися на початку

до Залізних Воріт» (*Between the Woods and the Water: The Middle Danube to the Iron Gates* (London: John Murray, 1986)) Патрік Лі Фермор пише: «Мій борг перед Рудольфом Фішером – неоплатний. Його широкий спектр знань» був «постійною насолодою та стимулом...»

своєї подорожі, – сказав він мені. – Вони кращі за мапи епохи “холодної війни”. Мапи до 1989 року, певна річ, непотріб. “Залізна завіса” досі залишається соціальним і культурним кордоном. Знаєш, яка реальна послуга, яку надає МакДональдз в Угорщині та інших колишніх країнах соціалістичного табору? Це єдині місця, де люди – особливо жінки – можуть скористатися чистим громадським туалетом».

Фішер показав на німецьку мапу XIX століття й розповів, що Карпатські гори, які проходять через Румунію, позначають поділ між старою Австро-Угорською імперією на півночі та заході й Османською Турецькою імперією на півдні та сході. Австро-угорська частина була заповнена містами, а Османська була відносно порожньою. Цю територію слабо досліджували, тут не регулювали торгівлю. Валахія, Сербія та Болгарія досі менш розвинені порівняно з Трансильванією, Хорватією та Угорщиною. На думку Фішера, мапа була трагедією, оскільки хоча Карпати й формували кордон, це було справедливим лише для останніх 300 років. Як впливає з написаного ним, упродовж багатьох століть перед тим вони такої ролі не відігравали. Кордони Європи, на його думку, – не предмет географічного детермінізму. Він нарікає на існування кордону трьохсотрічної давності. Факт, мовляв, кордон поклав край поширенню Просвітництва, не відповідає істині. Слід розуміти, як він писав, що через гори також точилася жвава торгівля та відбувався рух товарів, людей та ідей.

Однак принаймні в моїй свідомості існувало щось на кшталт поділу. Поясню свою думку. Кордон, на який посилався Фішер і що пролягав через Балкани між Османською та Австро-Угорською імперіями, відбиває набагато давніший поділ. У IV столітті н. е. Римська імперія розділилася на західну та східну частини. Рим залишився столицею Західної імперії, тоді як Константинополь став столицею Східної. Західній Римській імперії з часом прийшли на зміну Королівство франків Карла Великого й Ватикан, іншими словами – Західна Європа. Східна імперія – Візантія – здебільшого була заселена грекомовними православними

християнами, а пізніше, після захоплення Константинополя турками-османами 1453 року, – мусульманами. Кордон між Східною та Західною імперіями пролягав посередині території, яка після Першої світової війни стала багатонаціональною державою Югославією. Коли ця держава раптово розпалася 1991 року, принаймні на початковій стадії це було відгомонам поділу Римської імперії 16 століть тому: словенці та хорвати були римо-католиками, спадкоємцями традиції, що сходить від Австро-Угорщини до Риму на Заході; однак серби були православними й носіями османсько-візантійської спадщини Риму на Сході.

Карпатські гори, що розташовані на північний схід від колишньої Югославії та ділять Румунію на дві частини, посилили це розмежування між Римом і Візантією, а пізніше – між Габсбурзькою династією у Відні та турецькими султанами в Константинополі. Рудольф Фішер сказав мені, що Карпати частково зупинили поширення на схід європейської культури, позначеної романським і готичним стилями архітектури та Ренесансом і Реформацією³. «Ось чому Греція також належить до Сходу, – сказав Фішер. Він додав: – Румунія завдяки впливам Ренесансу та Реформації на північному заході країні перед Другою світовою війною була більш розвиненою за Грецію! – І зробив виразний жест рукою. – Лише Доктрина Трумана – 10 мільярдів допомоги (не менше, за курсом долара 1940-х років) – створила сучасну вестернізовану Грецію».

– Продовжу в тому ж ключі, – вів далі Фішер. – Відмінності між угорським лідером-сталіністом Матяшем Ракоші та румунським лідером-сталіністом Георге Георгіу-Дежем, а ще більше між їхніми наступниками – Яношем Кадаром і Ніколае Чаушеску, були відмінностями – хіба не зрозуміло! – між Габсбурзькою Австро-Угорщиною та Османською Туреччиною. Ракоші та Кадар могли

³ Див. статтю Фішера "The Shriving of a Penitent Central European" (Cluj-Napoca, Romania: *Transylvanian Review*, Summer 1997).